Оксана Михальчук (Київ)

ТОПОНІМИ ЯК СОЦІОЛІНГВІСТИЧНІ МАРКЕРИ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТЕРИТОРІЇ

TOPONYMS AS SOCIOLINGUISTIC MARKERS OF THE LANGUAGE IDENTITY OF THE TERRITORY

The article deals with the role of place names in the context of language identity of a territory. The scale of variability of toponyms depends on the linguistic situation, political changes, and stratification of society. National standardization of proper names in this context is an integral component of the territorial integrity of the state. The study focuses on ethnolinguistic and ideological markers of the toponymic dimension of identity in the context of the Ukrainian language reality. The issue of the prevalence of official and unofficial names in the parameters of the socio-ethnic and linguistic structure of society is raised. In particular, the article deals with the sociolinguistic variability of nominations in multilingual regions of Ukraine and interlingual interaction at the level of toponymy in situations of bilingualism. The study shows the dynamics of linguistic manifestations and linguistic changes, in particular, on the example of the toponymy of Chernivtsi region, Transcarpathia and Crimea, urbanonymy of Kyiv, Dnipro, Chernivtsi. The reasons, strategies, and principles of these changes are schematized. The study is also an attempt to show how the destruction of ethnolinguistic markers and the emergence of "artificial" names in the toponymy of the Soviet period became instruments of language and ideological pressure on the historical linguistic identity of the territories. This article pays considerable attention to the trends of modern renaming processes in Ukraine and the role of place names in the information society in the context of the Russian-Ukrainian war. It is noted that the sociolinguistic markers of the place name system influence the formation of linguistic and ideological stereotypes in modern society.

Key words
proper names; toponym; sociolinguistic marker; sociolinguistic situation; multilingualism; variability; language identity; renaming

Ключові слова
власна назва; топонім; соціолінгвістичний маркер; соціолінгвістична ситуація; багатомовність; варіативність; мовна ідентичність; перейменування

У сучасному мовознавстві терміном «соціолінгвістичний маркер» позначають вид соціолінгвістичної змінної, що є засобом для вимірювання ситуативної варіативності мови чи мовлення, маркери вказують на мовне та комунікативне середовище, умови реалізації комунікативного акту, соціальні та прагматичні особливості вибору варіантів мови / мовлення в конкретних мовних ситуаціях. Концепція соціолінгвістичних змінних тісно переплітається з явищами соціолінгвістичної мінливості. Варіативність мовних знаків

 https://doi.org/10.58756/a1653429

пов'язана, з одного боку, із соціально-стратифікаційними характеристиками мовців, з іншого – залежить від комунікативної ситуації. Багатогранність структури суспільства породжує зростання кількості соціолінгвістичних маркерів. Вони визначають вплив соціально-стратифікаційних чинників на співіснування мовних варіантів й окреслюють домінантні групи в мовних середовищах, указують на часові та етнічні ознаки заселення регіону, є виявами мовної ідентичності. Одним з найпоказовіших символів мовної ідентичності території є **топоніми**. Сукупність топонімів певного регіону чи окремої країни – і в мовному ландшафті, і в комунікативному середовищі – зазвичай маркована певними лінгвістичними та позамовними ознаками, що зумовлені диференційною та ідентифікаційною функціями назви. Масштаби варіативності топонімів залежать від соціолінгвістичної ситуації, динаміки мовних і політичних змін, стратифікації суспільства. Кількість мовних варіацій і переходів – літературна / діалектна; офіційна / неофіційна назва; багатомовні топоніми на контактних територіях; нова і стара назва; повна і скорочена тощо – є свідченнями безперервного суспільного мовного досвіду номінації географічних об'єктів.

Мета мого дослідження – визначити основні параметри топонімів як соціолінгвістичних маркерів та окреслити динаміку і роль перейменувальних процесів в Україні. Найбільша увага зосереджена на описі основних рис назви як віддзеркалення ідентичності території через призму різних мовних та етно- й соціокультурних явищ. Вихідною думкою моїх міркувань є припущення: основна функція топоніма як соціолінгвістичного маркера території – ідентифікаційна та інформаційна; важливим індикатором соціолінгвістичних змінних є зв'язок етномовної структури населення і території, соціальних та ідеологічних настанов та принципів найменування / перейменування географічного об'єкта. Соціальні та прагматичні особливості вибору варіанта назви пов'язані із комунікативною ситуацією. Постулатом дослідження є твердження, що мова топонімів держави та національна стандартизація географічних назв є невід'ємним компонентом її територіальної цілісності та лінгвокультурної презентації в світі. Ця стаття також є спробою звернути увагу на необхідність соціоономастичних студій в контексті територіальної та мовної ідентичності власної назви з урахуванням сучасних тенденцій перейменувальних процесів в Україні.

Джерельною базою дослідження стали покажчики нових і старих найменувань (населених пунктів, вулиць, площ тощо), рішення та розпорядження місцевих рад "Про найменування нових вулиць", "Про найменування та перейменування вулиць і площ", історико-етимологічні словники топонімів та фактологічний матеріал ДП «Українське бюро лінгвістичних експертиз» НАН України. Ілюстративний матеріал – вибірка ойконімів та урбанонімів, що є типовими виразниками етномовних, екомовних та ідеологічних ознак

функціонування топонімів як ідентифікаційного маркера в різних соціолінгвістичних ситуаціях.

Методологія дослідження базована на використанні методів соціолінгвістичної інтерпретації, соціолінгвістичного спостереження, аналізу даних, корелятивного аналізу та описового методу.

Питання варіантності топонімів в різних мовних середовищах, етномовної ідентичності власних назв, інформаційної та когнітивної потенційності функцій топоніма, специфіки перейменувань, проблем офіційної та неофіційної топонімії стали предметом зацікавлення багатьох дослідників, зокрема: Р. Шрамека (Rudolf Šramek), К. Резегі (Katalin Reszegi), Г.-Д. Пола (Heinz-Dieter Pohl), Т. Тот (Teodóra Tóth), Б. Геллеланда (Botolv Helleland), Б.-Р. Елізера (Ben-Rafael Eliezer), У. Кревс Бірк (Ursula Krevs Birk); М. Містецького (Michal Mistecký), Р. Фонтанота (Roberto Fontanot), Ю. Б. Валков'як (Justyna B. Walkowiak), А. Гровле (Albrecht Greule), М. Птачнікової (Martina Ptáčníková) та ін. Зазначена проблематика актуалізується також в українському мовознавстві, частково вона порушена в працях Д. Бучка, Г. Бучко, Л. Белея, С. Вербича, І. Волянюк, Ю. Карпенка, О. Карпенко, С. Ковтюх, В. Лучика, Л. Нуждак, О. Шульган та ін.

Основні ознаки топонімів як соціолінгвістичних маркерів території виявляються через характеристики їх як національних та етномовних символів; типологію мотиваційних та словотвірно-структурних рис; призму варіантності назви як ознаки багатомовних територій та стратифікаційної структури населення.

В контексті соціолінгвістичних змінних топонім виступає носієм інформації про розвиток суспільства, про міграційні процеси, про мовну та етнічну історію території, про ідеологію суспільства на певному часовому зрізі. Топоніми є своєрідною знаковою системою, що, з одного боку, функціонує як засіб комунікації в суспільстві, з іншого – символізує мовну належність та ідеологічну визначеність території. Виконуючи в суспільстві номінативну, диференційну та інформаційну функції, топоніми виконують також одну з найважливіших функцій – *ідентифікаційну*. При цьому назва як інструмент маркування географічного об'єкта стає не тільки ідентифікатором місцевості, але й окреслює мовні та державні території.

Топонімія як маркер державних кордонів

В контексті зв'язків *топонім – територія* слід враховувати не лише мовні, але й адміністративні межі, оскільки розуміння глобального, державного, регіонального та локального виміру географічного простору є важливим для соціолінгвістичних характеристик топонімії та базовим фундаментом для стандартизації географічних назв. У «Посібнику з національної стандарти-

зації географічних назв», що розроблений групою експертів з географічних назв при ООН, зазначено, що «такі терміни як «офіційна мова», «національна мова», «мова меншини» мають бути зрозумілими в контексті будь-якої країни. Правовий статус мов у країні чи окремих її частинах має бути зрозумілим… бо це впливає на географічні назви» (Manual for the national standardization…, с. 69). Існування варіантного ряду назв на позначення одного об'єкта передбачає схвалення для міжнародного використання одного з них, в більшості ситуацій такий варіант співвідноситься з мовною ідентичністю держави чи території. У радянський період українська топонімія на міжнародному рівні поширювалася в транскрипції з російської мови (*Kiev* замість *Kyiv*; *Odessa* замість *Odesa*; *Ternopol* замість *Ternopil*). Адаптація українських назв латинською транскрипцією з російської мови є одним з елементів топонімічного імперіалізму, російськомовне звучання стало інструментом для спотворення національної топонімії, руйнування словотвірно-структурних типів назв. Тенденції варіантного написання українських топонімів латинською графікою є предметом ономастичних дискусій, що пов'язані з національними ономастичними традиціями і правописними практиками, впливом посередництва російської мови та відмінностями систем транслітерації українського алфавіту латиницею в різні періоди.

Якщо йдеться про *територію держави*, то мовна ідентичність держави корелює насамперед зі статусом мов та поширенням мов, і відповідно офіційні найменування топографічних об'єктів, як наприклад, маркування дорожніх знаків на позначення поселень, вивіски назв вулиць тощо передбачене відповідними законами та нормативними актами. У Законі України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (2019) це передбачено пп. 1–4 статті 41 «Застосування державної мови в географічних назвах та назвах об'єктів топоніміки». Зокрема, п. 1–2 зазначено: «1. Географічні назви, а також назви скверів, бульварів, вулиць, провулків, узвозів, проїздів, проспектів, площ, майданів, набережних, мостів та інших об'єктів топоніміки населених пунктів виконуються державною мовою. 2. Назви об'єктів топоніміки не перекладаються іншими мовами, а передаються в офіційних документах, засобах масової інформації, картографічних, довідкових, енциклопедичних, навчальних та інших виданнях за допомогою літер відповідного алфавіту згідно із звучанням державною мовою» (Закон України «Про забезпечення…»). Ці засади цілком відповідають принципам стандартизації географічних назв, розробленим групою експертів з географічних назв при ООН, що опубліковані у відповідних посібниках. Національна стандартизація передбачає встановлення офіційних топонімів, які є визначниками, маркерами території на державних та міжнародних картах, атласах, географічних довідниках та посібниках. Таким чином топоніми стають *маркерами державних кордонів*.

Однак ідентифікаційна роль назви в контексті території держави стосується також перейменувальних та найменувальних процесів. Облаштування територій у всі історичні часи демонструвало різні моделі перейменувань. Залежно від характеру переходу територій від однієї влади до іншої формуються моделі утвердження ідентичності цих територій на географічних картах (Fontanon, 2019, с. 36–44; Walkowiak, 2019, с. 138–149). Це можуть бути як власне *мовні* чи *етномовні* маркери, так і *ідеологічні* маркери, що віддзеркалюють мовно-ідеологічні пріоритети певного відрізку часу. Також такі маркери часто є *мовно-ідеологічні*, поєднують різні підходи до перейменувань. З огляду на причинно-наслідкові передумови перейменувальних процесів їх можна визначати і як позитивні явища, і як негативні. Це відновлення історичної справедливості, впливовий спосіб утвердження політичної ідеології та світоглядних принципів, але також спосіб маркування анексованих територій.

Роль топоніма як ідентифікатора територій в широкому аспекті – і конкретної місцевості, і держави – визначається законодавством, а вибір офіційного варіанта назви залежить від кількості наявних варіантів, історичної тяглості, адаптації в україномовному середовищі іншомовних назв тощо. Але у різних соціолінгвістичних ситуаціях номінації географічних об'єктів можуть варіюватися, є ознакою мовних та соціальних груп та типовим явищем на контактних територіях. У *комунікативному середовищі* вони стають «лакмусовим папірцем» для стратифікації мовленнєвих кодів та аналізу соціостилістичних аспектів, вказують на ситуативний спектр функціонування імені. У *регіональному* чи *локальному* вимірі топоніми є соціолінгвістичними маркерами, що вказують на етно- та соціокультурні явища. Варіанти топонімів, що функціонують у соціумах, стають елементом мовного / мовленнєвого середовища та локальної ідентичності.

Топонім як національно-світоглядний маркер

Роль топоніма як національного маркера пов'язана зі значенням певних географічних назв в соціокультурному просторі самої держави та з поширенням в світі. Національно марковані топоніми є тими мовними одиницями, що віддзеркалюють національно-специфічні реалії, концептуальні артефакти і стають когнітивною базою, основою пізнання і світоглядного мислення народу про себе та про інші народи. Зокрема, географічні назви *Карпати*, *Дніпро*, *Альпи* – номінації знакових реалій, що орієнтують в географічному просторі; назви столиць – *Київ*, *Рига*, *Лондон*, *Вашингтон* і т. д. співвідносять із відповідними державами; ойконіми *Страсбург*, *Брюссель* – асоціативно пов'язані з Європарламентом; *Батурин*, *Жовті Води*, *Крути*, *Іловайськ* в Україні – це вже символічні назви, що пов'язані з визвольною боротьбою українців і увійшли до підручників історії. Національно марковані топоніми

виконують насамперед інформаційну функцію, що розкривається через історико-культурну, соціо-психологічну та емоційно-експресивну амплітуду сприйняття оніма як маркера території, держави, народу, події. Ця роль є змінною величиною і часто не залежить від розміру об'єкта номінації. Внаслідок війн, стихійного лиха, різних подій навіть назви маленьких містечок чи сіл стають відомими далеко поза межами своєї географічної прив'язаності. Ілюстрацією цих ситуацій, зокрема, є допис українського науковця і письменника Леся Белея на своїй сторінці у Facebook: «Нещодавно їздив на деокуповану Харківщину з журналісткою з Нью-Йорка та фотографом з Лондона… мої супутники вільно оперували такими назвами, як Краматорськ, Херсон, Куп'янськ, Ірпінь, Авдіївка, Слов'янськ… Мабуть, мешканці цих міст воліли б, щоб про них не знали у світових столицях, ніж щоб знали такою ціною» (Les Beley, Facebook, 3.03.2023). Поширення топоніма в інформаційному просторі ослаблює його прив'язаність до конкретної місцевості, назва починає існувати поза об'єктом номінації як маркер світоглядних процесів, символ історичних подій тощо. Упродовж 2022 року назви маленьких міст *Буча*, *Гостомель*, *Ірпінь*, *Ізюм*, *Бахмут* стали широко відомими далеко поза межами України. Використання назв у контексті опису війни змінює пріоритетність етимологічної чи географічної прив'язаності назви на концептуальні виміри. У назвах розгортається знання про події і вже сам топонім стає не тільки позначкою на географічній карті, а асоціюється з певними характеристиками, реаліями та семантично нейтральні назви отримують певне ідеологічне навантаження.

У контексті взаємозв'язку ідеології та топонімії йдеться також про використання топонімів в *інформаційному простистоянні*. Зокрема, Г. Любарець та В. Король, вивчаючи інформаційно-контентні та комунікативно-контентні впливи та стратегії, наголошують, що «в контентно-динамічних потокових масивах уніфікація географічних назв та формування звучних назв-міфів як, наприклад, топоніму «Донбас» працює проти державності України. Така уніфікація за допомогою комунікаційно-контентних засобів впливу, які використовує ворог, призводить до нав'язування тези про окремішність цієї території (Донбас) і відповідно існування окремішнього народу. Соціолінгвістичний маркер «Донбас», «народ Донбасу» тощо – все це інструментарій комунікаційно-контентного враження агресором українського суспільства, його системи нападу, впливу, домінування» (Любарець Г., Король В., 2020, с. 2). Роль топоніма як елемента інформаційної війни має здатність також переростати в сферу маркерів-символів цілісності чи єдності певних територій. Зокрема, в контексті ідентичності територій зв'язок *топонім – національна держава* розкривається через лозунги-твердження: «Херсон – це Україна», «Крим – це Україна», «Донецьк – це Україна». В інформаційному суспільстві ідентифікаційна функція назви виходить за межі територіальної орієнтації в простір

світоглядних концептів, ідеологічні навантаження, що отримують ці назви, роблять їх також маркерами сучасної війни.

Мотиваційні та словотвірно-структурні риси топонімії як мовні маркери соціолінгвістичної характеристики регіону

Засобом боротьби за присвоєння територій стають також лексичні, словотвірні та графічні ознаки топонімії. Принципи адаптації та заміщення питомих назв в періоди війн та анексій територій – традиційна практика топонімічного імперіалізму. Зокрема, італізація словенських топонімів під час другої світової війни (Fontanot, 2019, сс. 36–44), масові перейменування на порубіжних територіях Польщі після витіснення німецького населення (Walkowiak, 2019, сс. 138–149) тощо. Зміна вказівників з українських на російськомовні на окупованих територіях України у 2022 р. (*Маріуполь* на *Мариуполь*, *Олешки* – на *Цюрюпінськ*) є не тільки символічним актом привласнення території, але й черговою спробою зруйнувати історичні (відновлені після 2014) назви та словотвірно-структурну цілісність топонімії певного регіону.

Мотиваційні та словотвірно-структурні характеристики топонімійної системи є насамперед показниками мовної належності назви до певного національного простору. Вони вказують на топонімію певної території як на мовно-культурне надбання, стають еталоном належності топоніма до певної мовної парадигми. Мотиваційна основа і словотвірно-структура назв є 1) показником давності заселення регіону; 2) свідченням етномовних процесів в номінації географічних об’єктів. Лінгвістичний аналіз української топонімії свідчить, що назви «акумулюють надзвичайно багату інформацію про особливості заселення конкретного терену, а саме: про етнічний склад першопоселенців, специфіку їхньої матеріальної і духовної культури, особливі прикмети топооб’єктів» (Вербич, 2016, с. 31). Структурні типи топонімів, сформовані упродовж століть, вказують на хронологію свого виникнення, завдяки системі словотвірних моделей: від первинних відапелятивних ойконімів (*Нерва*, *Скалат*), похідних з формантами -ець (*Кременець*, *Трускавець*), -иця (*Зарваниця*, *Поляниця*), -ье (*Залужжя*, *Залісся*) до пізніших ойконімних утворень: посесивних на -ів (-ов, -ев, -ув) чи присвійно-відносних на -івка (*Боднарівка*, *Ковалівка*). Характеризуючи ойконімію Тернопільщини, С. Вербич вважає, що «переміщення населення не могли вплинути на вже сформований ойконімікон території» (Вербич, 2016, с. 34). Та все ж у XX столітті власні назви, як констатують Д. Бучко та Г. Бучко, «зазнали потужного впливу радянської ідеологічної системи, що спричинило появу численних штучних ойконімів» (Бучко Д., Бучко Г., 2011, с. 119). Зміни назв, російськомовне картографування, двомовне або російськомовне документування в радянський період мали значний вплив на екомовний баланс української топонімійної системи. Наслідком

функціонування онімів у тривалих умовах ситуативної двомовності чи контактного білінгвізму стали численні мовні девіації в топонімії України (Нуждак, 2012). До того ж синхронічне функціонування різномовних варіантів топонімів на багатомовних територіях часто призводить до міксування назв. Всі ці чинники спричинили певні деформації топонімійної системи в мовному ландшафті одномовних і багатомовних регіонів та до явищ мовної інтерференції в топонімії України.

Топоніми як етномовні маркери в контексті мовної ситуації

Функціонування топонімів на багатомовних територіях має свою специфіку, що есплікується через етномовні маркери в різних соціолінгвістичних ситуаціях. Кожен етнос залишає певні мовні знаки на території свого побутування чи міграцій. Ці маркери є свідченням тривалості перебування певного етносу на конкретних територіях, а також виявом укоріненості народів та мовної адаптації чи асиміляції в контактних мовних середовищах. Коли мовна ситуація має ознаки двомовності чи багатомовності, «ця обставина впливає на використання топонімів» (Reszegi, 2014, с. 89). Також мовна політика чи мовний режим мають суттєвий вплив на соціальні функції та поширеність одного з варіантів власної назви.

У мультилінгвальному суспільстві люди, які розмовляють різними мовами, можуть послуговуватися різними назвами. Вони утворюють певний варіантний корпус номінації об'єкта, і як стверджує Б. Геллеланд «його частиною є мовна і локальна ідентичність». Також через їх тісний мотиваційний зв'язок з мовами чи діалектами, «топоніми становлять невід'ємну цінність для людини, а для індивіда певні географічні назви є частиною життєвого досвіду» (Helleland, 2006, сс. 121–124). Описуючи різномовні пари топонімів з когнітивного погляду, К. Резегі наголошує на необхідності розгляду назв з кількох позицій: з погляду користувачів; з погляду спільнот; з погляду місць; з погляду топонімної системи (Reszegi, 2014, сс. 25–29). Характеризуючи топонімію багатомовних територій, необхідно враховувати історію виникнення й використання назви та динаміку мовної ситуації регіону й специфіку мовного планування в різні періоди. Адже «діахронічні варіанти, якщо їх зібрати і розташувати в хронологічному порядку, виявляють зміни топонімічної системи даної території, відбивають історичні перипетії цієї території і нерідко прояснюють походження нез'ясованих тепер топонімів» (Карпенко, 1966, сс. 30–31). Такі підходи можуть стати джерелом встановлення «топонімічної справедливості» та інструментом визволення від топонімічного імперіалізму в контексті історизму та лінгвозахисних практик.

Збереження етнонаціональних назв є одним з принципів підтримки етнокультурних традицій регіонів та захисту загрожених мов. Однак, на наше

переконання, у контексті сучасної соціоономастики слід говорити про два типи топонімів, що виражають етнічні ознаки регіонів. Етномовні маркери можуть бути *природні* (назви співвідносні з етнічною структурою населення в певні історичні періоди) і *штучні* (викорінення етномовного впливу, нав'язування мовного впливу через політичні чинники).

Так звані переклади та адаптації етномовних назв відбувалися в усі історичні періоди. Українські питомі назви упродовж десятиліть і навіть століть в офіційних джерелах фіксували румунською, угорською, польською чи російською; питомо румунські, угорські, кримськотатарські перекладали російською чи українською тощо. Часто такі міжмовні трансформації призводять до міксування етнокультурних пластів топонімії унікальних багатомовних регіонів і, звісно, до затемнення мотиваційних основ.

В парадигмі багатомовності номінативна функція топоніма набуває ознак *етнокультурного* символа. Ступінь диференціації різномовних систем в топонімії стає соціолінгвістичним маркером і мовної спільноти, і певної території. До того ж людям, які можуть не належати до однієї мовної спільноти, але живуть в одній місцевості чи належать до однієї громади зазвичай знайомі назви в різних варіантах, і використання того чи іншого залежить від комунікативного чи соціокультурного середовища. Тому «при вивченні двомовних спільнот … не завжди можна пов'язати топоніми з конкретними мовами та мовними спільнотами», а «знання і використання топонімів кожною людиною в межах громади може відрізнятися внаслідок різноманітності соціокультурного середовища» (Reszegi, 2014, с. 89) і ставлення до мови.

Найбільш розмаїтими регіонами в Україні є Закарпаття, Буковина, південь Одещини, Приазов'я, Крим. Сучасна та історична топонімія цих теренів є свідченням розмаїтої мовної та етнічної присутності у різні періоди заселення регіонів та етномовної стратифікації сучасного населення регіонів. Відповідно до пунктів чинного Закону України «Про забезпечення функціонування…» про мову географічних назв, в сучасних офіційних списках, на картах, в офіційних довідниках та на знаках назви поселень повинні фіксувати українською мовою (часто кирилицею і українською латиницею). Однак локальна неофіційна номінація на багатомовних територіях часто відмінна від офіційної стандартизованої (загальноукраїнської). В усному мовленні в дво- чи багатомовних соціумах топоніми переважно залишаються варіантними. Мовна варіантність назв зумовлена як сучасною етнічною стратифікацією суспільства, так і історичним минулим, коли офіційні назви змінювали своє мовне обличчя під тиском мовнополітичних стратегій, змін влади та мовних режимів. Крім цього використання того чи іншого варіанта топоніма зумовлене психолінгвістичними та соціальними факторами. Для багатьох місцевих жителів багатомовних регіонів неофіційні варіантні географічні назви, якими вони користуються з покоління в покоління, природні і є неві-

д'ємною частиною їх етнокультурної спадщини. Тому зазвичай в комунікативному середовищі можуть функціонувати одночасно кілька етномовних, лексичних чи фонетичних назв на позначення одного об'єкта.

Зокрема, у сучасному мовленнєвому середовищі в румунськомовних та змішаних селах Буковини назви сіл побутують в українському та румунському варіантах: *Рідківці* / *Рідкоуць*, *Тарасівці* / *Тарасоуци*; *Стальнівці* / *Сталінешти*, *Петрівці* / *Петрауци* / *Петроуць*. При цьому використання румунськомовного варіанта в усному мовленні не обов'язково при спілкуванні румунською, це присутнє і в українськомовному спілкуванні та залежить від етнічного складу населення того чи іншого села («бо вони так називають своє село»), від ставлення до мови, традиції уживання і т. д. Короткий огляд «Історико-етимологічного словника Чернівеччини» С. Вербича (Вербич, 2019) дозволяє простежити в історичному контексті мовні зміни ойконімів, зафіксовані джерелами в різні політико-історичні періоди на цих порубіжних територіях. Більшість назв поселень з виразно румунськомовними чи німецькомовними компонентами у 1946 році були офіційно змінені. Це відбувалося шляхом адаптації до українських лексико-словотвірних моделей: а) зі збереженням мотиваційних основ як *Багринівка* (1946) (1458 Бахринєщи, 1594 Бахринещ; Bahrineşti, 1607 Бахринещи, 1899 Bahrynestie, 1907 Bahrinestie), *Балківці* (1946) (1471 балковци, 1520 Balcăuţi, Балковци, 1665 Бэлхэуць, 1761 Balcăuţi, 1859 Балкоуцы верхніе, 1868 Balkoutz, 1886 Балкоуцы-Дежосъ, 1899 Balkoutz / Laudonfalva), *Станівці* (1946) (1602 Станкэуць, 1638 Стэнешть, 1776 Staniestie de in Walle); б) шляхом перекладу мотиваційних основ *Іванівці* (1946) (1659 Инэуции, 1774 Янивцы, 1886 Яноуцы); в) перейменування внаслідок паронімічного зближення румунських і слов'янських основ (*Валя Кузьмина* (1946) (1456 Cozmin, 1488 козминул, 1497 Козмин буков, 1503 Cozmin, 1782 Cosminul, 1923–1931 Valea Cosminului – молд. *вале* 'долина'), *Зелений Гай* (1723 Lehăceni, 1782 Lehăcenii, 1899 Lehuczeny-Teutuluy – молд. *легуме* 'зелень') тошо (Вербич, 2020). Проте навіть історичні джерела не здатні відповісти на питання первинності українськомовної чи румунськомовної назви. Фіксації різними мовами в різні історичні періоди часто призводили до штучної взаємозаміни словотвірних формантів. З огляду на сучасний стан побутування варіантів назв цілком ймовірно, що багатомовних територіях природним було функціонування різномовних варіантів і в попередні історичні періоди. Перевага одного над іншим в усному мовленні виявляється тільки в комунікативних ситуаціях, в офіційних джерелах переважно збігається з мовою тогочасних документів. Згідно з міркуваннями І. Кнєжа (I. Kniezsa), коли два топоніми на багатомовних територіях є семантичними еквівалентами один одного – це може бути результатом паралельної номінації і не є перекладами (Reszegi, 2014, с. 95). Однак це складно з'ясувати через записи на картах чи в документах. В більшості випадків міжмовні топонімні пари

на одній території з більшою ймовірністю характеризують як переклад. Хоч, наприклад, аналіз топонімів німецько-словенської мовної пари в дослідженні У. Кревс Бірк показує, що сьогодні цифрові формати поширюють і збільшують дискурсивну динаміку різних типів двомовних пар топонімів (Krevs Birk, 2021, с. 113–136). На нашу думку, дослідження щодо мовної первинності чи міжмовних перекладів таких назв можливі тільки у випадку реконструкції соціолінгвістичної ситуації, що є досить складним процесом. Проте переклад однозначний в тих випадках, коли мотиваційна основа чи структура назви не пов'язана із жодною мовою, що історично була чи є на відповідній території. Наприклад, поява назви *Родниківка* (рос. родник – укр. джерело) на території Закарпаття у 1946 р. З 1600 р. це поселення згадується як *Ізвор* (*пор.* укр. *ізвір*, *ізвор* «яр», «видолинок» 'джерело' 'глибокий яр із водою', пізніші фіксації засвідчують також перекладну угорськомовну назву слов'янської *Izvor* як *Beregforrás* (1919–1938). Російськомовна основа назви оформлена за аналогією до типологічних українських топонімійних утворень із посесивним формантом *-ів-к-а*.

На взаємовпливах різних мовних систем (української, угорської, румунської, словацької і російської) наголошують дослідники, що аналізують топонімію Закарпаття з огляду на етимологічні, мотиваційні, словотвірно-структурні характеристики. При цьому вплив російської мови найчастіше є штучним, зумовлений перекладами автентичних власних назв та зросійщенням української топонімії в радянський період. В усному мовленні назви більшості міст і сіл функціонують у різних мовних варіантах, що зумовлена етномовною належністю мовців або етнічною більшістю населення в певному населеному пункті. Досліджуючи власні назви в українсько-угорських двомовних поселеннях в Україні на початку XXI ст. Т. Тот (Teodóra Tóth) звертає увагу, що під час розмов ці мовці вживають різні варіанти топонімів, комбінують частини назв різними мовами тощо (Reszegi, 2014, с. 89). Соціолінгвістичні спостереження свідчать, що паралельно із сучасними офіційними назвами *Ужгород*, *Берегове*, *Мукачеве*, *Тячів*, *Міжгір'я*, *Солотвино* співіснують, і в певних локальних спільнотах мають комунікативні переваги угорські, словацькі чи румунські варіанти назв міст – *Унгвар* (Ужгород), *Берегсас* (*Лампертсас*, *Лумпрехтсас*) (Берегове), *Мункаш*, *Мукнкач* (Мукачево), *Тойчау* (Тячів), *Укурмезев* (Міжгір'я), *Слатіна*, *Акнаслатіна* (Солотвино) тощо. Така розмовна варіантність топонімів є життєво важливою для повноцінного функціонування етномовної спільноти, яка проживає на конкретній території. Часто намагання уніфікувати, олітературнити або зафіксувати іншою мовою історичні назви населених пунктів призводить до незворотніх змін у топонімії регіонів. Упродовж багатьох історичних періодів офіційні записи назв різними мовами призводили до перекручень та до необґрунтованого витіснення етномовномаркованих назв. Так утворилися етимологічні

дублети відантропонімних *(Андрашівці* / *Андріївка*; *Яношово* / *Іванівка*; *Шандорово* / *Олександрівка* та відапелятивних топонімів (*Ашвань* / *Мінеральне*; *Сюрте – Струмівка*) (Закарпатська обл.). Відповісти на запитання «Це переклад чи традиційні міжмовні топонімні пари?» сьогодні майже не можливо. Типовим явищем після 1945 р. на Закарпатті, як і на Буковині, була офіційна зміна етномовно маркованих назв а) етимологічно віддаленими: с. *Фогорош* (з угор. дерев'яна дудка) стало с. *Зубрівка*; *Чингава (Ченгава) – Боржавське*, *Бене – Добросілля* (з 2012 *Бене*), б) перекладними *Берег Уйфалу* на *Нове село* (з 2012 Берегуйфалу; *Újfalu* ‹ угор. *uj* 'новий' + *falu* 'село'), *Репідь* – на *Бистриця* (румун. *répede* 'швидкий, раптовий, стрімкий'), *Шом* на *Деренковець* (з 1995 Шом; угор. апелятивом *som* 'кизил, дерен') (Вербич, рукопис).

На прикладі території сучасної України моделі колонізації через витіснення питомих етномовних назв мають тривалу історію. Захоплення Приазов'я, Запорізької Січі та Кримського ханства у XVII–XVIII ст. Російською імперією призвело до помітних змін на топонімній карті регіону: *Микитин Перевіз* став *Нікополем*, тюрк. *Акмесджит* (ант. назва Неаполь Скіфський) – *Сімферополь*, *Кафа – Феодосія*, тюркська назва *Ахтіяр* / *Ак-Яр* (історично древній Херсонес) змінена на *Севастополь* і т. д. Історико-етимологічні розвідки з топонімії Криму свідчать про не просто етномовні зміни назв, що пов'язані з домінуванням російського режиму, але також про вплив імперських уподобань та ідеологій, зокрема, захоплення еллінізмом, намаганням «створити імперський міф» і принагідно «сконструювати заново» минуле приєднаних земель (Мустафін, 2022). Метою тогочасної появи на карті Криму нових назв було насамперед знищення пам'яті про панування кримських ханів. Перейменування на ойконімній карті Криму упродовж 1945–1949 рр. ще потужніше вплинуло на етномовні маркери регіону: *Альма-Тамак* перейменовано на *Пещаное* (Піщане), *Кучук-Яшлав* на *Викторовку (Вікторівка)*, *Тав-Бардак* на *Скалистое (Скалисте)*, *Біюк-Каралезь* на *Красний Мак*, *Аз-зинь*, *Азе* на *Плодове*, *Кементчик (Керменчик)* на *Высокое (Високе)*, *Албат* на *Миловидное (Миловидне)*, *Калимтай* на *Тенистое (Тінисте)*, *Біюк-Сюрень* на *Танковое (Танкове)*, *Бий-Елі* на *Дорожное (Дорожнє)* (Іваненко. Рукопис). Перейменування були здійснені російською мовою, пізніші україномовні версії цих топонімів іноді звучали як суржик, коли російські апелятивні основи адаптовували до української словотвірно-структурної системи, на зразок *Пріятне Свідання* (Приятное Свидание), *Табачне* (рос. Табачное), *Углове* (рос. Угловое, до 1945 Аджи-Булат), *Завітне* (рос. Заветное, до 1948 Алма-Кермен), *Розове* (рос. Розовое, до 1948 Казби-Елі, Казбіель). У результаті цих перейменувань зникло близько 80 % кримськотатарських топонімів (Дочу, 2019, с. 326). Перспективи відновлення історичної кримськотатарської топонімії передбачено постановою Верховної Ради України № 1352-VIII від 12 травня

2016 р. «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» (Постанова, 2016). У 2018 р. історик і журналіст Вахтанг Кіпіані з'ініціював та видав карту Криму, де на позначення географічних реалій використано топонімні маркери різних часів, основна увага зосереджена на ідентифікації Криму як корінної землі кримських татар. Як зазначає автор, «відновлення історичної топоніміки – це не питання наших бажань, а питання відновлення історичної справедливості по відношенню до всього Криму, кримськотатарського народу» (Кіпіані, 2018, с. 2). Звісно, з наукового погляду записи назв потребують додаткових історико-лінгвістичних досліджень та оновлення орфографічних практик відтворення іншомовних, зокрема, кримськотатарських назв українською мовою. Адже, як слушно вважає А. Дочу, «такі топоніми мають подаватися кримськотатарською мовою в українській транслітерації» (Дочу, 2019, с. 324).

Стирання етномовних маркерів у радянський період простежується також у перейменуваннях, що виникли шляхом усічення автентичного означувального компонента, що вказував на етнічну прив'язаність, або внаслідок заміни назв із етнічним компонентом. Зокрема, у 1947 році були змінені назви *Волоські Коричинці* на *Коричинці* (Хмельницька обл.), *Красів Руський* на *Красів* (Волинська обл.), *Ляцько-Шляхетське* на *Липівка* (Івано-Франківська обл..), *Хаджі-Курда* – на *Комишівка* (Одеська обл..), *Новини Чеські – Новини* (Рівненська обл.) (Шульган, 2014, с. 23–27).

Тривале використання нової назви в офіційному побутуванні з часом витісняє «старі» назви. Адже «письмове вживання назв має вплив на імена в усному мовленні» (Manual for the national standardization, 2006). Також офіційне побутування назв певною мовою впливає на мовну свідомість. Зокрема, яскравими виявами деформацій мовної свідомості через вибір мови номінацій є результати соціолінгвістичного анкетування, проведеного у 2012 р. співробітниками відділу мов України НАНУ в населених пунктах Одеської області. На запитання: «Якою мовою мають бути вивіски, назви вулиць і т. п. у вашому селі (мікрорегіоні)» респондент, за національністю українець, що визнає рідною болгарську, мовою повсякденного спілкування – переважно болгарську і живе в болгарськомовному селі, відповідає – російська. Подібні випадки були непоодинокими. Часто це спричинено не мовним вибором, а ідеологічно-культурними нашаруваннями мовної практики та мовної політики радянського періоду.

Питання мовної ідентичності територій в контексті мовного ландшафту є проблемою, зумовленою не тільки зміною назв, але й утворенням нових назв та фіксаціями найменувань на українських територіях російською мовою в українській транскрипції як *Арбузівка*, *Побєдине*, *Майське* і т. д. В українській офіційній ойконімії наприкінці XX століття, як засвідчує О. Шульган, «від 1 до 10 % (залежно від регіону) суперечить чинним нормам української

літературної мови та критеріям номінації» (Шульган, 2017, с. 15). Зокрема, *Соніно* (Харківська обл..), *Апрелівське* (Кіровоградська обл.), *Серебряне* (Кіровоградська обл..), *Мечнікове* (Харківська обл..), *Ново-Літвіновка* (Херсонська обл.). Ще більший відсоток таких найменувань був притаманний для назв вулиць, провулків тощо, як наприклад *Ручайна*, *Овражна*, *Родникова*, *Строїтельна* (Шульган, 2014, с. 24; Ковтюх, 2017, с. 162–163). Присутність росіянізмів в українській топонімії свідчить не про історію поселень, а радше про політику мовного планування в СССР, коли на території України найменування сіл, вулиць, провулків пропонувалися російською мовою, а російськомовне звучання спотворювало навіть виразно українські назви. Двомовні ситуації призводять до змін у коренях та суфіксах оніма в усному мовленні з наступними фіксаціями в офіційних документах і джерелах. На сучасному рівні це простежуємо у виявленні графічних варіантів записів назв сіл та вулиць у приватних офіційних документах (свідоцтвах про право власності на житло, паспортах (відмітка про реєстрацію), свідоцтвах про народження (місце народження) тощо), зокрема, с. *Василівка* / с. *Васильєвка*; с. *Березівка* / с. *Берьозовка*; с. *Чепіженці* / с. *Чепеженці*; вул. *Драгомирова* / вул. *Драгомірова*; вул. *Урицького* / вул. *Уріцького*; вул. *Лісна* / вул. *Лісова*; вул. *Тихорецька* / вул. *Тихорєцька*; вул. *Будівельна* / вул. *Строїтельна*; вул. *Лісківська* / вул. *Лисківська*; вул. *Новопоселкова* / вул. *Новоселищна* тошо.

Варіантність топонімів як індикатор вимірювання соціолінгвістичної ситуації чи як ознака етномовної структури регіонів не є проблемою в локальному спілкуванні. Проте коли йдеться про офіційну топонімію і міжкультурну комунікацію в глобальному сенсі стандартизація записів державною мовою в кириличному і латинському варіанті є необхідністю і потребує виважених підходів.

Ідеологічні й соціокультурні маркери та сучасні перейменування в Україні

Ревіталізація українських топонімів потребує ґрунтовного переосмислення та відповідної роботи комісій з географічних назв. Сучасні перейменування часто є спробами повернення традиційних історичних назв. Наративи з боку представників «русского мира» з приводу Закону України «Про декомунізацію…» і глумливе ставлення та коментарі щодо відповідного закону і перейменувальних процесів 2014 р. зіграли свою роль в ході сучасної російсько-української війни. Відновлені топоніми стали «наріжним каменем» і об’єктом численних мемів в соціальних інтернет-мережах. Мабуть, найбільше їх було щодо м. Олешки. Коли російські окупаційні війська зайшли в *Олешки* (Херсонська обл.), то будучи вже в населеному пункті, шукали по картах як зайти в *Цюрюпінськ* (історична назва Олешки місту повернена

в 2015 р.) або *Альошки*. Повернення історичних назв відіграло свою роль в стратегії захисту території: російські топографічні карти виявилися непридатними для орієнтації за назвами міст. Дія ЗУ «Про засудження…» стала не тільки інструментом для відновлення історичної топонімії України та знищення ідеологічних маркерів радянського періоду, а своєрідною зброєю за територію.

Облаштування мовного і громадського простору є основою для мовного планування в ономастичній сфері. В різних обставинах такі топоніми стають пропріальними маркерами, що вказують на історико-культурні знаки території, політичну ідеологію тощо. Вони є символами певних епох. Найчастіше серед таких топонімів: а) найменування за іменами відомих осіб; б) найменування за історичними подіями, в) найменування для увіковічення фактів пропаганди тощо. Сучасні перейменувальні процеси в Україні скеровані насамперед на повернення історичних назв, відновлення екологічного мовного балансу та стирання маркерів радянської комуністичної та російської ідеології.

Підґрунтям для процесів найменування чи перейменування є громадські ініціативи та законодавство. Рішення про перейменування ухвалюють комісії з питань перейменувань. В Україні упродовж 30 років було перейменовано близько 1500 населених пунктів. За перший період (1991–2012) було, за даними ВР України, перейменовано 463 населені пункти, з 2015 р. – 987 населених пунктів та 25 районів (Алфавітний покажчик…). Основним перейменуванням передували законодавчі підстави та громадські ініціативи. Мовне законодавство (ст. 10 Конституції України та ЗУ "Про забезпечення функціонування української мови як державної", розділ VI, ст. 41) визначає тільки мову географічних назв та назв інших об'єктів топоніміки. Мотивація необхідності й суспільно-політичні принципи перейменувань є зазвичай ініціативою громадських організацій, клопотань народних депутатів та дії ЗУ "Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки", зокрема ст. 1, п. 4 (є) та новітнього ЗУ «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії». В умовах воєнних подій 2022 р. загострилося ставлення до назв, що пов'язані з російським і радянським впливом. Топонімійні найменування стали очевидним індикатором просування ідеології «русского мира» / «російського світу», що імпліцитно впливає на світосприйняття і національну ідентичність територій. Хвиля нових перейменувань охопила більшість міст і сіл України. Як слушно зауважує М. Птачнікова, «жоден інший тип власних імен не може так швидко реагувати на політичні та соціальні зміни, як урбаноніми» (Ptáčníková, 2022, с. 146). Зокрема, тільки 25.08.2022 з ініціативи громадських організацій у Києві було перейменовано ще понад 100 вулиць, які мали радянські

або проросійські мотивації (*Волзька – Гайдамацька*; *Тульський – Супійський*; *Кузбаський – Токмацький*, *Двінська – Дністерська*; *генерала Жмаченка – князя Романа Мстиславовича*, *Генерала Пухова – князя Всеволода Ярославовича*, *Карла Маркса – Гуцульська* і т. д.). У Чернівцях тільки 27.10.2022 ухвалено рішення про перейменування 57 вулиць: *Челябінська* стала *Академічна*; *Волзька – Августина Волошина*, *Краснодарська – Покровська*, *Гончарова – Миколи Леонтовича*. Загалом в місті планують перейменувати майже 200 назв вулиць, провулків і площ. Майже таку ж кількість топонімів хочуть змінити у м. Дніпро. Упродовж квітня-травня 2022 року у Дніпрі було перейменовано 50 вулиць: *Єрмолової* стала *Василя Сліпака*, *Сурикова – Соледарська*, *Єрмака – Великий Яр*, *Тверська – Яскрава* тощо. Це переважно урбаноніми, які походили від назв російських міст та названі на честь російських та радянських діячів. Нові топоніми пов'язують з історією міст або змінюють на честь українських митців та захисників, рідше – нейтральними новоутвореннями.

Витіснення радянської та російської ідеології з топонімії України базоване на принципах, що були започатковані в першій і другій хвилях топонімних перейменувань з 1991р. і були посилені після 2014 р. разом із ухваленням відповідних законів та рішень. На прикладі Києва ми бачимо це як а) повернення історичних назв або утворення назв за історичними та географічними місцевостями: *Загородня* (замість Панаса Любченка), *Німецька* (замість Е. Тельмана), пл. *Либідська* (замість Ф. Дзержинського), пл. *Дарницька* (замість Ленінградська), проспект *Голосіївський* (замість 40-річчя Жовтня); б) перейменування на честь українських діячів, письменників тощо. Найчастіше такі перейменування фокусовані на моделі: назва на честь діяча комуністичного руху – назва на честь діячів, що є знаковими для українського державотворення та культури. Зокрема, вул. *Павла Чубинського* (замість Н. Крупської), *Василя Кука* (замість Будьонного), *Митрополита Андрея Шептицького* (замість Анатолія Луначарського), *Михайла Максимовича* (замість Трутенка Онуфрія), *Івана Миколайчука* (замість Олександра Серафимовича), *Юрія Шевельова* (замість Миколи Руднєва), *Квітки Цісик* (замість Яна Гамарика) тощо; в) назви на честь відомих подій або учасників цих подій, зокрема проспект *Соборності* (замість Воз'єднання), *Добровольчих батальйонів* (замість Панфіловців), *Січових Стрільців* (замість Артема), *Алея Героїв Небесної Сотні*; г) ідеологічно нейтральні відапелятивні утворення замість ідеологічно мотивованих: *Комсомольська*, *Комінтерну*, *Будьонного*, *Свердлова*, *Калініна*, *Жданова* тощо були перейменовані на відапелятивні назви *Вуликова*, *Хвойна*, *Нектарна*, *Пасічна*, *Медоносна*, *Солодкий*, *Прополісний*, *Гречаний*, *Акацієвий*, *Запашний* тощо (Михальчук, 2019, сс. 373–374). Зміни після російського вторгнення 2022 року активізувалися не тільки в топонімії України, але і в інших європейських державах, зокрема в Празі, Вільнюсі,

Ризі, Осло, Тирані тощо (Ptáčníková, 2022). Локалізація об'єктів номінації, що отримали нові назви як Ukrajinských hrdinů (Українських героїв) (Прага), Ukrainos didvyrių gatvė (вулиця Героїв України) (Вільнюс), Ukrainas neatkarības iela (вулиця Незалежності України) (Рига), Rruga Ukraina e Lirë (вулиця Вільної України) (Тирана), переважно розміщені біля амбасад Російської Федерації – і це тільки посилює символіко-ідеологічну амплітуду перейменувань. Позбавлення від топонімічного російсько-комуністичного імперіалізму є символічним звільненням територій від ідеологічного впливу російських наративів.

У будь-якому випадку старі назви не повертаються і не зникають миттєво, так само як нові не завжди одразу приймає суспільство. Тривалий час в комунікативному середовищі ці назви співіснують. Життєздатність змінених назв населених пунктів може тривати десятиліттями. Місто *Івано-Франківськ* отримало свою назву замість *Станіслав* у 1962 році. Однак досі покоління 65+ в регіоні частіше називає місто як Станіслав. Селище *Єзупіль* (Івано-Франківська обл.) було перейменоване в *Жовтень* (1944), проте ця назва майже не уживалася поза офіційною сферою (в 2003 селу офіційно повернули назву Єзупіль). Площу *Дарницька* (м. Київ) перейменовано у 2014 р. замість *Ленінградська*: переважно досі покоління 65+ їде до Ленінградської, молодь – до Дарницької. Також помітним є те, що назви великих міст швидше адаптовуються в загальноукраїнському контексті, аніж безпосередньо на місцевостях, як наприклад, *Кропивницький* замість *Кіровоград*, *Горішні Плавні* замість *Комсомольськ*. Хоч це залежить від специфіки перейменування. Наприклад, м. *Дніпро* (назва змінена з Дніпропетровськ у 2014 р.) ще до перейменування місцеві мешканці часто називали *Дніпро* як усічений варіант від *Дніпропетровськ*. Звісно, такі соціолінгвістичні спостереження не є вичерпним матеріалом для статистики, але є фактами, що вказують на тенденції ставлення до назви, а також на те, що функціонування топонімів не вирішується суто адміністративними чи науковими засобами, є соціальна життєздатність власної назви – і це стає стратифікаційним і ситуативним маркером суспільного середовища. Дослідження динаміки функціонування топонімних алонімів в різних соціальних, вікових та етнічних пластах населення потребує ретельних досліджень і це є перспективою вивчення топонімії в контексті ситуативної, стратифікаційної та стилістичної варіативності.

Висновки

Топоніми як соціолінгвістичні маркери мовної ідентичності території утворюють певну надсистему, що інтерпретує різноманітні мовні та позамовні аспекти найменувальних процесів. Мовні коди та мовні вияви в цій системі пов'язані між собою ідентифікаційними контекстами. Важливим показником

ролі топоніма як соціолінгвістичної змінної є його функційність в координатах: мова – територія – суспільство. На фронті ідентичності топоніми є маркерами 1) держави; 2) регіону; 3) мовної спільноти чи стратифікаційної групи. Топоніми як соціолінгвістичні маркери вказують на мовну ідентичність території та на етносоціальну структуру населення конкретних регіонів, а також на зміну мовного середовища та ідеологій, на динаміку мовних і позамовних явищ. У перейменувальних процесах роль топоніма полягає в потенційних можливостях відігравати у суспільстві функцію мовних та ідеологічних стереотипів. Функціонування різномовних варіантів топонімів у комунікативній практиці багатомовних регіонів не має бути перешкодою для дотримання мовних стандартів при фіксації офіційних найменувань. Важливими аспектами для офіційного затвердження назв, що виникли на ґрунті інших мов, є історичний та соціолінгвістичний підхід до характеристики топонімів, а також вироблення офіційних практик відтворення міжмовних варіантів власних назв.

ЛІТЕРАТУРА

Алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів [online]. <https://old.uinp.gov.ua/sites/default/files/perelik_pereymenovanih_nas_punktiv.pdf> цит. 2023-03-28.

БУЧКО, Д. – БУЧКО, Г. (2002): Радянська дійсність і українська ойконімійна система: соціологічний аспект. *Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі україністів*. Київ: Пульсари, сс. 75–79.

БУЧКО, Д. – БУЧКО, Г. (2011): Характеристика номінації поселень давно і новозаселених територій (на матеріалі ойконімії Тернопільщини та Миколаївщини). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Вип. 1, 20, сс. 112–123.

ВЕРБИЧ, С. (2016): Ойконімікон України: минуле і сьогодення. *Мовознавство*, 1, сс. 31–39.

ВЕРБИЧ, С. (2019): *Назви поселень Чернівеччини: історико-етимологічний словник*. Чернівці: Букрек.

ВЕРБИЧ, С. (Рукопис, 2020): *Назви поселень Закарпаття: історико-етимологічний словник*. Київ. Інститут української мови НАН України.

ГАЛАС, К. (1979): Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті. Ужгород: УжДУ.

ДОЧУ, А. (2019): Мовне законодавство і перспективи розвитку кримськотатарської мови. *Мовне законодавство і мовна політика: Україна*, *Європа*, *світ. Збірник наукових праць*, Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, сс. 319–327.

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [online]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19> цит. 2022-09-03.

Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної». [онлайн]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> цит. 2023-02-12.

Закон України «Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії» [online]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-IX#Text> цит. 2023-04-25.

ІВАНЕНКО, О. (Рукопис, 2020): *Назви поселень Криму: історико-етимологічний словник*. Київ. Інститут української мови НАН України.

КАРПЕНКО, Ю. (1966): Топонімічні варіанти. В кн.: *Ономастика: Республіканський міжвідомчий збірник*. Київ: Наукова думка, сс. 29–36.

КІПІАНІ, В. (2018): Реальна карта Криму: як руйнуються міфи про півострів. *Крим. Реалії*. 16.08.2018, 1–4 [online]. <http://resource.history.org.ua/item/0013997> цит. 2022-08-22.

КОВТЮХ, С. (2017): Соціоономастичні аспекти перейменувальних процесів в Україні. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*, 1, 27, сс. 160–165.

ЛУЧИК, В. (2009): Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України. *Українська мова*, 4, сс. 28–33.

ЛЮБАРЕЦЬ, Г. – КОРОЛЬ, В. (2020): Агресії через топоніми. *До проблеми увічнення пам'яті загиблих героїв*. Центр комукаційно-контентної безпеки [online]. <https://ccs-center.com.ua/?p=55> цит. 2022-08-20.

МИХАЛЬЧУК, О. (2019): Інноваційні явища в сучасному українському топоніміконі: між практикою і законом. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 71, I, сс. 370–378.

МУСТАФІН, О. (2022): Вигадані міста Причорномор'я. Краплені карти Російської імперії [online]. <https://espreso.tv/vigadani-mista-prichornomorya-krapleni-karti-rosiyskoi-imperii> цит. 2022-09-08.

НУЖДАК, Л. (2012): *Український ономастикон посттоталітарної доби у світлі еколінгвістики*. Ужгород: Видавництво «ІНВАЗОР».

ПОПОВИЧ, О. (2009): *Давні та сучасні назви міст та сіл Закарпаття*, Ужгород.

Постанова Верховної Ради України «Про перейменування окремих населених пунктів та районів Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» [online]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1352-19> цит. 2023-03-04.

ШУЛЬГАН, О. (2014): Соціолінгвістика й еколінгвістика: точки перетину в ойконімії України XX століття. *Мова і суспільство*, 5, сс. 23–27.

ШУЛЬГАН, О. (2017): *Ойконімія України XX століття (еко- та соціолінгвістичні аспекти)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня канд. філолол. Наук. Запоріжжя.

FONTANOT, R. (2019): The italianization of place names in occupied Yugoslavia during world war II. *Acta onomastica*, 60, 1, pp. 36–44 [online]. <https://asjournals.lib.cas.cz/actaonomastica/article/uuid:f6f7bc76-5782-42ae-b062-53b9cbb3f1d9> cit. 2023-04-02.

HELLELAND, B. (2006): The social and cultural values of geographical names. *Manual for the national standardization of geographical names*. New York: United Nations publication, pp. 121–129 [online]. <https://www.academia.edu/38659029/Manual_for_the_national_standardization_of_geographical_names_United_Nations_Group_of_Experts_on_Geographical_Name> cit. 2023-03-03.

KREVS BIRK, U. (2021): Synchronical View on the Multilingual Toponyms of the German--Slovene Language Pair in Digital Texts and Discourses. *Linguistica*, 61, 1, pp. 113–136 [online]. <https://doi.org/10.4312/linguistica.61.1.113-136> cit. 2023-02-12.

Manual for the national standardization of geographical names (2006) [online]. <https://www.academia.edu/38659029/Manual_for_the_national_standardization_of_geographical_names_United_Nations_Group_of_Experts_on_Geographical_Names> cit. 2023-02-15.

MÍSTECKÝ, M. (2019): Political colonization quantified: urbanonymy landscape seen as a network of street-sign posts. *Acta onomastica*, 60, 1, pp. 74–84 [online]. <https://asjournals.lib.cas.cz/actaonomastica/article/uuid:6cf733b1-0a55-46b1-b7c7-f55db701e568> cit. 2023-04-12.

POHL, Heinz-Dieter (2005): Toponyme in gemischtsprachigen Gebieten als verbindendes Element und gemeinsames Kulturgut. In: A. Brandler – S. Brandler (Hrsg.), *Namenforschung morgen – Ideen, Perspektiven, Visionen*. Hamburg: Baar, pp. 153–160.

PTÁČNÍKOVÁ, M. (2022): Traversing Central Prague from Jan Palach square to Ukrainian Heroes' street: the symbolic function of place names in a linguistic landscape. *Folia onomastica Croatica*, 31, pp. 145–156 [online]. <https://dx.doi.org/10.21857/y7v64tv8gy> cit. 2023-04-19.

RESZEGI, K. (2014): Cognitive Description of Multilingual Toponym Pairs. *Names and Their Environment. Proceedings of the 25th International Congress of Onomastic Sciences, Glasgow*, pp. 25–29 [online]. <https://www.academia.edu/31169277/Cognitive_Description_of_Multilingual_Toponym_Pairs> cit. 2023-03-28.

ŠRÁMEK, R. (1978): Zu den theoretischen Problemen der Namenforschung im Sprachkontakt. *Onoma*, 22, pp. 388–401.

WALKOWIAK, J. B. (2019): Names as covert affirmation of identity: on some propagandistic urbanonyms of the post-war western borderlands in Poland. *Acta onomastica*, 60, 1, pp. 138–149 [online]. <https://asjournals.lib.cas.cz/actaonomastica/article/uuid:b850b446-bfe5-4af2-b379-d070d37f7f0d> cit. 2023-04-10.

TOPONYMA JAKO SOCIOLINGVISTICKÝ MARKER JAZYKOVÉ IDENTITY ÚZEMÍ

Článek se zabývá rolí toponymie v kontextu jazykové identity území. Škála variability toponym závisí na jazykové situaci, politických změnách a stratifikaci společnosti. Národní standardizace vlastních jmen je v tomto kontextu nedílnou součástí územní celistvosti státu. Hlavním zaměřením studie jsou etnolingvistické a ideologické znaky toponymické dimenze identity v kontextu ukrajinské jazykové reality. Nastolena je problematika rozšířenosti oficiálních a neoficiálních jmen v parametrech sociálně-etnické a jazykové struktury společnosti. Zejména jde o sociolingvistickou variabilitu názvů ve vícejazyčných regionech Ukrajiny a mezijazykovou interakci na úrovni toponymie v situacích bilingvismu. Studie ukazuje dynamiku jazykových projevů a jazykových změn, zejména na příkladu toponymie Černovické oblasti, Zakarpatské oblasti a Krymu, urbanonymie Kyjeva, Dnipra, Černovic. Schematicky určujeme příčiny, strategie a principy těchto změn. Výzkum je také pokusem ukázat, jak se ničení etnolingvistických znaků a vznik „umělých" jmen v toponymii sovětského

období staly nástroji jazykového a ideologického tlaku na historickou jazykovou identitu území. Značná pozornost je v tomto článku věnována trendům moderních procesů přejmenovávání na Ukrajině a roli toponym v informační společnosti v kontextu rusko-ukrajinské války. Je třeba poznamenat, že sociolingvistické markery toponymického systému ovlivňují tvoření lingvistických a světonázorových stereotypů v moderní společnosti.

Klíčová slova
vlastní jména; toponymum; sociolingvistický marker; jazyková situace; mnohojazyčnost; variabilita; jazyková identita; přejmenování

Oksana Mykhalchuk
ORCID: 0000-0001-9278-9341
oksmykhalchuk@gmail.com
O. O. Potebnia Institute of Linguistics
National Academy of Sciences of Ukraine
Hrushevsky Street 4/605
01001 Kyiv 1
UKRAINE

Tento článek je volně přístupný na základě licence *Creative Commons Uveďte původ 4.0 Mezinárodní veřejná licence*, která umožňuje používání, šíření a reprodukci článku za podmínky, že původní článek bude řádně citován. Licenční podmínky jsou dostupné zde: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.cs.

This is an open access article under the terms of the *Creative Commons Attribution 4.0 International Public License*, which permits use, distribution and reproduction in any medium, provided the original article is properly cited. The license terms are available here: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.